

„Sem allra mest af þokkafullum ilmi“ Ljóðið Íþaka eftir Konstantinos P. Kavafis lesið sem hugleiðing um menntamál

Atli Harðarson

► Abstract ► Um höfund ► About the author ► Heimildir

Þau 154 ljóð sem Konstantinos P. Kavafis (Κωνσταντίνος Π. Καβάφης) sendi frá sér um ævina mynda heild. Þau gefa hvert öðru merkingu. Hugsanir sem eru orðaðar stuttlega í einu ljóði eru skýrðar nánar í öðrum. Stór hluti þessara hugsana varðar kosti fólks á að menntast – hvort við getum öðlast visku eða hvort veröldin hafi okkur ævinlega að fíflum.

Í greininni er eitt af þekktustu verkum Kavafis, ljóðið „Íþaka“ frá árinu 1911, skoðað í ljósi annarra ljóða hans og skýrt hvernig skáldið líkir menntun við ævilangt ferðalag þar sem reynslan á leiðinni skiptir meira máli en áfangastaðurinn. Þessi reynsla, sem lýst er í ljóðinu, mótar skynjunina, setur mark á líkamann og breytir því hver maður er en ekki aðeins því hvað maður getur.

Ljóðið er einnig tengt lífi Kavafis sem var framandlegur samtíð sinni á fleiri vegu en einn og fleiri en tvo. Hann var allt í senn samkynhneigður, heimsborgari í fjölmenningsamfélagi sem var að líða undir lok og frumkvöðull í módernískri ljóðagerð sem orti á grísku en tilheyrði jaðri hins grískumælandi heims.

Í framhaldi af skoðun á ljóðinu og tengslum þess við verk og líf skáldsins er spurt um menntunina sem þar er lýst og hvaða máli hún skipti fyrir okkur.

Efnisorð: Kavafis, Íþaka, ljóð, menntun, námsmarkmið

Konstantinos P. Kavafis (Κωνσταντίνος Π. Καβάφης) fæddist árið 1863 í Alexandríu í Egyptalandi og bjó þar lengstan hluta ævi sinnar. Í borginni var allstór grískumælandi minnihluti á 19. öld og hún var menningarsamfélag margra þjóða. Kavafis er jafnan talinn helsti brautryðjandi módernískrar ljóðlistar meðal Grikkja. Hann dó árið 1933. Safn ljóða hans, sem gefið var út árið 1935, hefur haft talsverð áhrif á skáldskap seinni tíma.

Þau 154 ljóð sem Kavafis sendi frá sér um ævina mynda heild. Þau gefa hvert öðru merkingu. Hugsanir sem eru orðaðar stuttlega í einu ljóði eru skýrðar nánar í öðrum. Stór hluti þessara hugsana varðar kosti fólks á að menntast: Hvort við getum öðlast visku eða hvort við hljótum alltaf að verða ginningarfífl og ráðvilltir leiksoppar afla sem við skiljum ekki.

Spurningin um menntun sem Kavafis leggur fyrir lesendur sína er ef til vill lík spurningu sem Bertrand Russell spurði í inngangi að bók sinni um sögu vestrænnar heimspeki: „Er til raunveruleg víska eða er það sem virðist víska ekkert nema heimska sem er orðin eins tær og vera má?“ (Russell, 1945/1979, bls. 13). Svörin sem Kavafis reifar eru umhugsunarefni, meðal annars vegna þess að hann lætur enga óskhyggju ná tökum á sér. Sumar myndir mannlífsins sem hann dregur upp gefa tilefni til að efast. Önnur ljóð, eins og „Íþaka“ (Ιθάκη) frá árinu 1911, sem hér verður til umfjöllunar, benda á mögulegar leiðir til að menntast og lifa vel. Svör Kavafis eru líka umhugsunarefni vegna þess hve sýn hans á mannlífið er heilsteypt. Eftir því sem ég hef kynnst ljóðum hans betur hef ég orðið sannfærðari um að þar eru engin orð látin fljóta með eingöngu formsins eða hljómsins vegna. Allt sem hann segir er vandlega hugsað og hluti af heildarsýn.

Í grein sem birtist í *Són, tímariti um óðfræði* árið 2018 (Atli Harðarson, 2018) ræddi ég nokkrar hliðar á menntaheimspeki Kavafis og rökstuddi að myndir hans af vitru fólki væru af mannverum sem áttuðu sig á hvar þær væru staddar á vegferð sinni um tímann og hvað væri fram undan, og gengju vitandi vits til móts við það sem biði. Slíkir einstaklingar láta veröldina ekki hafa sig að fíflum. Viska þeirra er ekki síst fólgin í að hafa andvara á sér. Andstæður slíkrar visku eru sjálfumgleðin og andvaraleysið.

Viskan sem Kavafis yrkir um er margþætt. Hér ætla ég að ræða um þá þætti hennar sem birtast í ljóðinu „Íþaka“ þar sem skáldið fjallar um menntun með vísun í Ódysseifskviðu – en eftir Trójustríðið var kappinn Ódysseifur tíu ár á leið heim til sín, til eyjarinnar Íþöku. Vísdomurinn sem lýst er í þessu ljóði er einkum í því fólgin að hafa rænu á að leita þess besta og geyma það með sér:

Íþaka¹

Þegar þú heldur af stað til Íþöku skaltu
óska þess að ferðin verði löng,
lærdómsrík og full af ævintýrum.
Óttastu ekki kýklópa og ekki lestrýgóna
og ekki heldur reiðan sjávarguð.
Ef hugur þinn dvelur við háleit efni,
ef hold þitt og andi eru snortin því besta,
þá verða slíkir ekki á vegi þínum.
Þú hittir ekki kýklópa og ekki lestrýgóna
og ekki heldur trylltan sjávarguð
nema þú berir þá sjálfur í eigin sál,
nema sál þín reisi þá upp á móti þér.

Óskaðu þess að ferðin verði löng,
að marga sumarmorgna komir þú
með unaði og gleði í ókunnar hafnir;
að í kaupstöðum Föníkíumanna,
staldrir þú við og eignist ágæta gripi,
perlumóðurskeljar, kóralla, svartvið og raf
og þokkafullan ilm af öllum gerðum,
sem allra mest af þokkafullum ilmi;
að í borgum Egypta komir þú víða
og nemir, já nemir af þeim lærðu.

Hafðu Íþöku ávallt í huga.
Að komast þangað er þitt lokatakmark.
Gættu þess samt að herða ekki á ferðinni.
Betra er að hún endist árum saman;
þú takir land á eyggi gamall maður,
auðugur af því sem þér hefur áskotnast á leiðinni
og væntir þess ekki að Íþaka færi þér neitt ríkidæmi.
Íþaka gaf þér stórkostlegt ferðalag.
Án hennar hefðir þú aldrei lagt af stað.
En hún hefur ekkert meira að gefa þér.

¹ Öll ljóð í þessari grein eru þýdd úr grísku eftir textanum í heildarútgáfu á ljóðum Kavafis (2008). Ég þakka Þorsteini Önnusyni Vilhjálmsyni fyrir vandlega yfirferð á þýðingunum og góðar ábendingar sem ég notaði til að bæta þær.

Þótt kostarýr virðist hafði Íþaka þig ekki að fifli.
Enda ert þú orðinn svo vitur, með slíka reynslu,
að þér hefur skilist hvað Íþökur þýða.

Tengsl markmiðs og leiðar – atriði númer eitt

Hugsunin sem mest ber á í ljóðinu snýst um tengsl markmiðs og leiðar, ferðar og áfangastaðar. Það hefst á orðunum:

Þegar þú heldur af stað til Íþöku skaltu
óska þess að ferðin verði löng,

Þetta er áréttað undir lok kvæðisins þar sem skáldið segir um ferðina:

Betra er að hún endist árum saman;
þú takir land á eyggi gamall maður,

Þessi orð má skilja sem áminningu um að sé okkur umhugað um að menntast þá ætluð við ekki að ljúka því í neinum flýti, heldur læra ævilangt. Ríkjandi hugsun um menntun nú um stundir gerir hins vegar ráð fyrir að lærdómur sé leið að markmiði, hann sé til þess að öðlast einhverja hæfni og því fyrr sem það klárast því betra (Atli Harðarson, 2017). Þegar við ferðumst er samband áfangastaðar og leiðarinnar þó ekki svo einfalt að leiðin sé farin til þess eins að komast á staðinn. Oft er sönnu nær, eins og Bernard Williams (1973, bls. 82) sagði eitt sinn, að ferðalangar velji áfangastað til þess að komast í ferðalag. Ef við ætlum í fjallgöngu þurfum við að velja fjall til að ganga á. Gangan er samt ekki einbert tæki til að klífa ákveðinn tind. Fjallið var valið til þess að ganga. Ljóðið minnir okkur á að menntun má líkja við ferðalag og góð ferð snýst ekki síður um það sem gerist á leiðinni en um áfangastaðinn.

Í eldra ljóði sem heitir „Fyrsta þrepið“ (Το πρώτο σκαλί) og birtist 1899 ýjaði Kavafis að svipaðri hugsun og gaf í skyn að það eitt að vera lagður af stað væri meira virði en flestir halda:

Fyrsta þrepið

Ungskáldið Evmenis kvartaði
eitt sinn við Þeókrítos og sagði:
„Í tvö ár hef ég verið við skriftir,
samið eitt hjarðljóð
og engu öðru verki lokið.
Vei mér, svo hátt, svo ofurhátt er að líta
upp stiga ljóðlistarinnar
af fyrsta þrepinu, þar sem ég stend,
vesalingur minn, og kemst ekki ofar.“
Þeókrítos svaraði honum og sagði:
„Goðgá er svo að mæla og ekki við hæfi.
Jafnvel þótt þú standir á neðsta þrepi
skaltu samt vera stoltur og hrósa happi.
Þú ert hingað kominn og það er hreint ekki lítið;
dýrðlegt í meira lagi að ná þetta langt.
Fyrsta þrepið sem þú hefur klifið
er hátt yfir veraldar vegum.
Til að komast hér upp
þarf maður sjálfur, af eigin rammleik,
að vinna sér þegnrétt í ríki andans.

Að komast í tölu fullgildra borgara
er fágætt og erfitt í þessu ríki.
Á aðaltorgi þess finnur þú löggjafa
sem aldrei láta framagosa hafa sig að fifli.
Þú ert hingað kominn og það er hreint ekki lítið;
dýrðlegt í meira lagi að ná þetta langt.“

Kýklópar og lestrýgónar,² ókunnar hafnir og háleit efni – atriði tvö til fjögur

Önnur hugsun sem kemur fyrir í fyrri hluta ljóðsins „Íþaka“ er að meðal þess sem hindrar menn í að menntast séu grýlur í þeirra eigin hug. Skáldið tjáir þetta með því að nefna tvær gerðir af tröllum sem ógnuðu Ódysseifi og líka sjávarguðinn Póseidon sem var af einhverjum ástæðum mjög uppsigað við hann:

Þú hittir ekki kýklópa og ekki lestrýgóna
og ekki heldur trylltan sjávarguð
nema þú berir þá sjálfur í eigin sál,
nema sál þín reisi þá upp á móti þér.

Þriðja atriðið sem ég ætla að tæpa á í fljótheitum er að Kavafis minnir okkur á að taka því óþekkta fagnandi og koma „með unaði og gleði í ókunnar hafnir“.

Fjórða atriðið sem vert er að nefna er að kvæðið mælir með því að menn afli sér reynslu og læri af öðru fólki en ráðleggur líka að gæta þess að láta hugann dvelja við háleit efni, að holdið og andinn séu snortin því besta. Skáldið ráðleggur ferðalangnum líka að nema af þeim lærðu fremur en af hverjum sem er. Þetta er í anda þess sem Kavafis segir í fleiri kvæðum um mikilvægi þess að hafa andvara á sér og láta það auvirðilega ekki stjórna lífi sínu. Við getum tekið sem dæmi ljóðið „Eins og þú getur“ (Όσο μπορείς) frá 1913:

Eins og þú getur

Þótt þér takist ekki að móta líf þitt að vild,
þetta skaltu að minnsta kosti reyna
eins og þú getur: að lítillækka það ekki
með of mikilli snertingu við heiminn
með of miklum asa og mælgj.

Lítillækkaðu það ekki með því að fara um með það
og bera það aftur og aftur á torg
innan um hversdagslegt hugsunarleysið
á samkomum og mannamótum,
þangað til það verður eins og framandi byrði.

Af þokkafullum ilmi – fimmta og síðasta atriðið

Ég hef nú tæpt á fjórum atriðum í þeirri menntaheimspeki sem Kavafis ber á borð í ljóðinu um ferðalagið til Íþöku. Fimmta atriðið kann að vera torskildara en þessi fjögur en mig grunar að það sé samt lykll að því að skilja hin rétt. Þetta fimmta atriði er tvítekið í miðju ljóðsins þar sem ferðalangnum er ráðlagt að eignast:

... þokkafullan ilm af öllum gerðum,
sem allra mest af þokkafullum ilmi;

² Samkvæmt fornum grískum sögnum voru kýklópar eineygðir risar. Í níunda þætti Ódysseifskviðu segir frá því að kýklópin Polyfemos át nokkra af förunautum Ódysseifs. Lestrýgónar voru önnur gerð trölla sem einnig stunduðu mannát. Í tíunda þætti Ódysseifskviðu segir frá því að þeir vörpuðu björgum á skip Ódysseifs og sökktu þeim öllum nema einu.

Ég skil þetta svo að viðmælenda sé ekki aðeins ráðlagt að koma heim með mörg ilmvatnsglös heldur að eignast reynslu af ilmi. Hvernig sem á að skilja það hljóttum við að spyrja hvað ilmur hefur með menntun að gera. Af hverju er „ηδονικά μωροδικά“ sem ég þýði með „þokkafullum ilmi“ tvítekið? Orðasambandið getur þýtt nautnalegir, ástríðufullir eða lostafullir ilmír og „ηδονή“ merkir ánægju, nautn eða frygð.

Þessar línur kallast á við erótísk ljóð Kavafis. Í mörgum þeirra fjallar hann um samkynhneigð sína með opinskárrí hætti en algengt var að skáld gerðu fyrir hundrað árum. Fyrir vikið gat hann ekki gefið ljóð sín út. Hann dreifði þeim flestum fjölrituðum í þröngum hópi vina sem hann treysti (Forster, 1983; Keeley, 1976). Í sumum þessara ljóða, eins og til dæmis „Þegar þær örvast“ (Οταν διεγείρονται) frá 1916, áréttar hann mikilvægi þess að varðveita líkamlegar kenndir:

Þegar þær örvast

Reyndu, skáld, að gæta þeirra
þótt ekki staðnæmist nema fáar.
Myndir sem munúð þín fær.
Í setningar þínar láttu þær huldar til hálfis.
Reyndu, skáld, að halda þeim
þegar þær örvast í huga þín sjálfs
um nótt eða í hádegisbirtu.

Vegna bersöglinnar hefur hugsun Kavafis um menntun og þroska ekki verið sýnd sú virðing sem henni ber. Hann var líka utangarðs að því leyti að hann orti á grísku en tilheyrði samt fjölmenningsamfélagi Alexandríu sem var ólíkt Grikklandi og framandlegt flestum sem skildu málið (Clay, 1983; Jusdanis, 2015; Kitroeff, 1983; Liddel, 1983; Ruprecht, 2015). Menningarheimar grískumælandi fólks utan Grikklands fóru halloka í byrjun síðustu aldar og sem tímar liðu varð gríska í auknum mæli bundin tveimur þjóðríkjum; Grikklandi og Kypur. Enn fremur var Kavafis byltingarmaður í skáldskap – of mikið öðru vísi til þess að hugsun hans væri metin að verðleikum sem alvarleg hugsun um lífið. Sumir samtímamenn sáu hann raunar sem fulltrúa einhvers konar siðspillingar eða hnignunar fremur en siðmenningar (Atli Harðarson, 2018). Það átti ef til vill sinn þátt í þessu að ljóðlist Kavafis var undir sýnilegum áhrifum frá Charles Pierre Baudelaire, Algernon Charles Swinburne og fleiri skáldum sem kennd hafa verið við hnignun eða „decadence“ (Jeffreys, 2015).

Kavafis svaraði aðdróttunum af þessu tagi með því að tengja kynhneigð sína grískum menningararfi. Hann tók á sinn hátt upp gamlan þráð frá Platóni þar sem ástin var leið til þroska og hann gaf jafnvel til kynna að tilveran hefði beint sér á þessa braut þótt hann hefði fyrst í stað streist á móti. Þetta birtist til dæmis í ljóðinu „Skilningur“ (Νόησις) frá árinu 1918:

Skilningur

Árin sem ég var ungur maður, þegar ég naut lífsins –
svo ljóslega skil ég nú hvað þau þýða.

Hve óþarft og einskis vert að iðrast ...

En ég sá ekki þá hvað þau þýddu.

Innan í léttúð æskuáranna
mótaðist vilji ljóða minna
og haslaði list minni völl.

Þess vegna var iðrun mín aldrei staðföst.
Og ákvarðanirnar um að halda aftur af mér,
þær entust tvær vikur í mesta lagi.

Hér er fleira á ferðinni en uppreisn samkynhneigðs manns gegn sleggjudómum og tepruskap. Til að skilja hvers vegna menn menntast með því að safna þokkafullum ilmi þurfum við að átta okkur á að í kvæðum Kavafis er sálin hold og við menntum hugann með því að mennta líkamann. Reynslan verður hluti af líkama okkar. Hann áréttar þetta með því að yrkja um ilm. Lyktarskynið er sálargáfa sem er nátengd andardrættinum. Það er varla hægt að hugsa sér það án lifandi líkama og þegar lykt hefur sterk áhrif gætir þeirra um allan kroppinn.

Hugsunin um líkama sem man og geymir snertingu eða ilm er víða í ljóðum Kavafis. Hún kemur til dæmis fyrir í „Mundu líkami ...“ (Θυμήσου, σώμα ...) frá 1918 sem Þorsteinn Vilhjálmsson hefur þýtt. Þar segir skáldið líkama sínum að muna, ekki aðeins rúmin sem hann lagðist á, heldur líka þrána sem blikaði í augum og titraði í rödd (Þorsteinn Vilhjálmsson, 2016, bls. 50). Það má líka nefna ljóðið „Komdu aftur“ (Επέστρεφε) frá 1912 sem Þorsteinn Þorsteinsson þýddi og birtist í bókinni *Grikkland alla tíð* (Kristján Árnason, 2013, bls. 252–253). Enn eitt dæmi er ljóðið „Frá klukkan níu“ (Απ' τες εννιά) sem Kavafis lauk við 1918:

Frá klukkan níu

Hálf eitt. Tíminn hefur liðið hratt

frá klukkan níu þegar ég kveikti á lampanum
og settist. Hér hef ég setið án þess að lesa
og án þess að segja neitt. Við hverja
ætti ég að tala, ég er aleinn í þessu húsi.

Frá klukkan níu þegar ég kveikti á lampanum
hefur myndin af líkama æsku minnar
komið að finna mig og vakið minningar
um lokuð herbergi sem ilmuðu
og unað fyrri tíma – unað svo djarfan!
Og hún setti mér líka aftur fyrir sjónir
stræti sem nú eru óþekktanleg og staði
fulla af iðandi næturlífi sem nú hafa lokað,
leikhús og kaffistofur sem eitt sinn voru.

Myndin af líkama æsku minnar
kom og hún færði mér einnig harma,
sorg sem fjölskyldan varð fyrir, aðskilnað,
hvernig mínir nánustu fundu til
og tilfinningar hinna dánú sem svo lítils eru metnar.

Hálf eitt. Hvað tíminn líður.

Hálf eitt. Hvað árin líða.

Hér er það líkami æskunnar sem geymir snertinguna við heiminn og það skiptir máli hverju líkaminn var snortinn og hvernig hann varðveitti snertinguna.

Er þetta ekki satt?

Skiptir þetta ekki máli?

Er menntun manns ekki að minnsta kosti að nokkru leyti fólgin í að vera snortinn því besta og að líkaminn geymi það með sér? Skiptir ekki til að mynda máli að eiga í nösnum sínum ilm af lyngheiðum og húð í sólskini, eiga í höndum sér minningu um mold og steina, kannski jafnvel ást og hlýju ef maður hefur einhvern tíma boðið köldum fingrum báða lófa sína?

Við getum kannski næstum skilið þetta, en til að skilja það vel þurfum við ef til vill að læra að hugsa öðru vísi um menntun en oftast er gert nú um stundir: Hugsa um hvernig líkaminn og skynjunin mótast – hvernig kjörin setja á manninn mark – ekki aðeins um að vita, kunna og geta eða þekkingu, leikni og hæfni. Ég segi þetta því mig grunar að Kavafis geti hjálpað okkur að læra að hugsa betur um menntun en við gerum auðveldlega hjálparlaust.

“As many sensuous perfumes as you can”³ – Cavafy’s Ithaca Read as a Meditation on Education

During his lifetime Constantine P. Cavafy (Κωνσταντίνος Π. Καβάφης) published 154 poems. This corpus forms an integrated whole. Thoughts that are expressed succinctly in one poem are elaborated in another. Many of these thoughts touch on questions about education: Can we humans attain elevation and wisdom, or will the world inevitably make fools of us?

In this paper, one of the better-known of Cavafy’s poems, “Ithaca” from 1911, is read and interpreted in light of other works from his corpus. In this work, Cavafy contemplates education as a lifelong journey where the experience along the way counts for more than the destination. The experience illustrated in the poem transforms the senses and the body – it amends and enhances not only what one can do, but what one is.

The poem is also connected to the life of Cavafy, who was an outsider in several ways. He was a homosexual, a cosmopolitan in the multicultural society of Alexandria that was coming to an end, and a pioneer of modernist poetry writing in Greek at the edge of the Greek speaking world in the beginning of last century.

After presenting an interpretation of the poem, the paper raises questions about the course of education outlined by Cavafy and the relevance of his philosophy of education.

Key words: Cavafy, Ithaca, poetry, education, educational aims

Um höfund

Atli Harðarson (atlivh@hi.is) er prófessor við Menntavísindasvið Háskóla Íslands. Hann hefur ritað bækur og greinar um heimspeki, bókmenntir og námskráfræði.

About the author

Atli Harðarson (atlivh@hi.is) is a professor at the University of Iceland, School of Education. His publications include works on philosophy, literature, and curriculum theory.

Heimildir

- Atli Harðarson. (2017). Aims of education: How to resist the temptation of technocratic models. *Journal of Philosophy of Education*, 51(1), 59–72. <https://doi.org/10.1111/1467-9752.12182>
- Atli Harðarson. (2018). Beðið eftir barbörunum og áttunurvandi þeirra sjálfumglöðu. *Són: Tímarit um óðfræði*, 16, 61–78.
- Cavafy, C. P. (2007). *The collected poems: A new translation by Evangelos Sachperoglou with parallel Greek text*. Oxford University Press.
- Clay, D. (1983). The silence of Hermippos: Greece in the poetry of Cavafy. Í D. Harvey (ritstjóri), *The mind and art of C. P. Cavafy: Essays on his life and work* (bls. 157–181). Denise Harvey & Company.

³ Quotation from the English translation of Evangelos Sachperoglou in Cavafy (2007, p. 39).

„Sem allra mest af þokkafullum ilmi“ – Ljóðið Íþaka eftir Konstantinos P. Kavafis lesið sem hugleiðing um menntamál

- Forster, E. M. (1983). The poetry of C. P. Cavafy. Í D. Harvey (ritstjóri), *The mind and art of C. P. Cavafy: Essays on his life and work* (bls. 13–18). Denise Harvey & Company.
- Jeffreys, P. (2015). *Reframing decadence: C. P. Cavafy's imaginary portraits*. Cornell University Press.
- Jusdanis, G. (2015). Why Is Cavafy so popular? *Studies in the Literary Imagination*, 48(2), 111–121.
- Kavafis, K. P. [Καβάφης, Κ. Π.]. (2008). *Ποιήματα. Συλλογή*.
- Keeley, E. (1976). *Cavafy's Alexandria: Study of a myth in progress*. Harvard University Press.
- Kitroeff, A. (1983). The Alexandria we have lost. *Journal of the Hellenic Diaspora*, 10(1–2), 11–21.
- Kristján Árnason (ritstjóri). (2013). *Grikkland alla tíð*. Hið íslenska bókmenntafélag.
- Liddel, R. (1983). Studies in genius: Cavafy. Í Denise Harvey (ritstjóri), *The mind and art of C. P. Cavafy: Essays on his life and work* (bls. 19–32). Denise Harvey & Company.
- Ruprecht, L. A., Jr. (2015). Waterways, not walls: Cavafy, the cosmopolitan poet of blurred boundaries. *Studies in the Literary Imagination*, 48(2), 47–71.
- Russell, B. (1979). *History of western philosophy*. Unwin (frumútgáfa 1945).
- Williams, B. (1973). A critique of utilitarianism. Í J. J. C. Smart og B. Williams (ritstjórar), *Utilitarianism: For and against*. Cambridge University Press.
- Þorsteinn Vilhjálmsson. (2016). *Mundu, líkami: Óritskoðuð grísk og rómversk ljóð*. Partus.

Atli Harðarson. (2022)

„Sem allra mest af þokkafullum ilmi“ – Ljóðið Íþaka eftir Konstantinos P. Kavafis lesið sem hugleiðing um menntamál.

Netla – Vef tímarit um uppeldi og menntun: Sérít 2022 – Framtíð og tilgangur menntunar: Sérít til heiðurs Jóni Torfa Jónassyni, prófessors emeritus

Sótt af http://netla.hi.is/serrit/2022/heidurs_jon_torfa/23.pdf

DOI: <https://doi.org/10.24270/serritnetla.2022.93>